

Жолдошов М.А.

ИНСАНЫН УКУКТУК АҢ-СЕЗИМИНИН КАЛЫПТАНУУСУНУН КУРАМДЫК КОМПОНЕНТТЕРИ

Жолдошов М.А.

СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ

M.A. Joldoshev

STRUCTURAL COMPONENTS OF IDENTITY IN SHAPING LEGAL AWARENESS

УДК: 159.9:37

Макалада инсандын укуктук аң-сезиминин калыптануусунун курамдык элементтери чагылдырылат. Ошондой эле укуктук ишмердүүлүккө түрткү болгон муктаждыкка басым жасалмакчы.

Негизги сөздөр: укук, укуктук аң-сезим, маалыматтык, баалоо, эрктик, баалуулуктар, муктаждык.

В статье отражаются составные элементы формирования правосознания личности. А так же делается акцент к потребности, являющееся стимулом для правовой деятельности.

Ключевые слова: право, правосознание, информационный, оценочный, волевой, ценности, потребность.

The article reflected elements in shaping legal awareness of the individual. As well as an emphasis to the needs this is an incentive for legal activities.

Key words: law, sense of justice, information, evaluation, strong-willed, values, need.

Реалдуу жашоодо, юридика чөлкөмүнөн сырткаркы адамдар үчүн укуктук аң-сезим бүтүн кубулуш катары, эч кандай бөлүктөрсүз сезилет. Бирок андай эмес, ал бир нече элементтерден куралат. Структуралык элементтерге бөлүү менен, адамдардын жана коомдун жашоосундагы укуктук аң-сезимдин ээлеген ордун, маанисин түшүнүүгө мүмкүнчүлүк жаралат. Макалада, аталган кубулуштун калыптануусунун курамдык элементтеринин ар бирине кенен токтолуу менен, укуктук аракеттерге түрткү болгон муктаждык жөнүндө дагы баяндалмакчы.

Укуктук аң-сезим – укуктук кубулуштарга (ченемдик укуктук актыларга, шайлоолорго, мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүнө ж.б.) карата адамдардын жактырылган же тескери реакциясы. Укуктук аң-сезим эч качан «таза» түрүндө өкүм сүрбөйт. Ал башка реалдуулук жана болмуш жөнүндөгү элестетүүлөр менен тыгыз байланышкан.

Орус окумуштуусу В.К. Бабаевдин укуктук аң сезимди үч курамдык элементтин натыйжасында калыптанаарын белгилеп кеткен[1]:

1) Маалыматтык курам - укуктук кубулуш жөнүндө жаңы маалыматтын кайсы бир деңгээлде адамдын аң сезимине келип түшүүсү.

2) Баалоо курамы - укуктук маалыматты алып, жаран өзүнүн деңгээлине, жөндөмдүүлүгүнө жараша баа берүүсү.

3) Эрктик курамы - маалыматты алып, баа бергенден кийин, чечим чыгаруу бөлүгү. Чечим чыгаруусунун натыйжасында адамдын укуктук аң сезими калыптанат.

Курамдык компонентинин ар бирине токтолуп өтсөк:

Маалыматтык курамдын мааниси, мыйзамдар жана башка укуктук кубулуштар жөнүндө маалыматтын (информация) адамдын аң-сезимине келип түшүүсү. Бул, маалыматтардын көлөмү ар кандай болуусу мүмкүн. Ар тараптуу, толугу менен же үстүртөн. Толук эмес болуп калат. Толук укуктук маалымат дегенде, мисалы: жаңы кабыл алынган мыйзамдын тексти, ага карата эксперттердин ой-пикири, комментарийлери менен кенен тааныш болуу. Үстүртөн маалымат алууга мисал катары: кимдир бирөөнүн оозунан угуу же текст менен эмес, кыска маалымат менен камсыз болуу. Маалымат кандай болгондугуна көз карандысыз, бул деңгээл укук аң-сезимдин калыптануусундагы милдеттүү баскыч. Себеби: кандайдыр бир түшүнүк болбой туруп, укуктук аң-сезим калыптануусу мүмкүн эмес.

Экинчи элементинде, жогоруда белгилеген түрдүү көлөмдөгү укукка тиешелүү маалыматтарды алган соң, аларга өзүнүн жеке баалуулуктарын айкалыштыруу менен мамиле жасайт. Тагыраагы, аны баалайт. Аксиологиялык [2] (түрдүү баалуулуктарды байланыштыруу) элементи дагы маанилүү орунду ээлейт. Анткени, инсандын баалуулуктарды таразалоосунун натыйжасында, укуктук чөйрөдөгү жүрүм-турумдун мотиви калыптанат. Укуктун баалуулугун андап сезүү адамдардын ички сезимин алмаштырат. Башкача айтканда укукту бийликтүү структура орноткон, сырттан моюнга жүктөлгөн «башка» эреже катары эмес, тескерисинче максаттарды ишке ашырууга шарт түзүүчү «өздүк» курал катары кабыл алууга жол ачат. Үчүнчү элементинде, укуктук маалыматты алып, деңгээлине жараша балаган соң, эрктик курамы калыптанат. Жөнөкөй сөздөр менен түшүндүрсөк, мыйзам жөнүндө белгилүү өлчөмдө баяндамаларды угуп, аны баалоодон соң, адам чечим кылат. Ал чечимге ылайык, мыйзам көрсөткөн шарттарга кандай мамиле жасоосу белгилүү болот. Анын эрежелерин пайдаланабы же андан айланып өтөбү, катуу тартипти сактайбы же субъектинин кызыкчылыктарына жооп бере турган башка укуктук

актынын нормасы табабы, - ушул маселелер эрктик бөлүмүндө чечилет. Албетте, коомдук укуктук аң-сезим индивидуалдык укуктук аң-сезимдердин жыйындысынан куралат. Анткени менен, ар бир адамдын жеке жашоосунун жана мүнөздүк касиеттеринин эске алуу менен ар башка түшүндүрүлөт. Жекече аң-сезим анын билим деңгээлинен, жашоо тажрыйбасынан, жаш курагынан, белгилүү социалдык тайпага тиешелүүлүгүнөн көз каранды. Көпчүлүк учурда, укукка карата мамиле адамдардын моралдык баалуулуктарга болгон көз караштары менен айкалышат. Профессор Ю.М.Антонян төмөнкүдөй аныктаган «кылмышкердин өздүгү - ага тиешелүү болгон психологиялык өзгөчөлүктүн, нравалык баалуулуктарга тескери мамиле жасоосунун, коомдук терс көз караштарынын натыйжасында кылмыш жасаган же зыян алып келе турган жыйынтыктын алдын албаган адамдын өздүгү [3]. Демек, адамдар жакшылык-жамандык, адилеттүүлүк, абийир ж.б. моралдык категориялык көз караштары менен укуктук кубулуштарды баалайт.

Демек, инсандын укуктук аң-сезиминин калыптануусунун маңызын ачып көрсөтүүдө, социалдык-психологиялык жөнгө салуулар – кызыкчылыктар, мотивдери, максаттары, эрктик багыт алуулары биринчи мааниге ээ болот. Жогоркулар бир система катары аракеттенет дагы адамдын укуктук жүрүм-турумун жөнгө салат.

Инсандын укуктук аң-сезиминин калыптануусу өзүнүн социалдык муктаждыктарын андап билүүдөн башталат. Бул процесс таанып билүүчү, эмоционалдык жана баалоо компоненттерин камтыйт. Таанып билүү компоненти – керектөөлөрдү аныктайт, эмоционалдык – аларга жасалган мамилени калыптандырат, баалоо – ошол кызыкчылыктарды канааттандырууга карата жүрүм-турумдун формасын аныктайт.

Социалдык керектөөлөрдү камсыздоо үчүн укук бузбаган абалда ар кандай ишмердик жасоого Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында уруксат берилген. Мисалы: Конституциянын нормасына ылайык: «Ар бир адам Конституцияда жана мыйзамдарда тыюу салынбаган башка дагы ар кандай иш-аракеттер менен иштерди жүзөгө ашырууга укуктуу» [4]. Бул норма көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү жаратат.

Эгерде, инсан кандайдыр бир укуктун нормасы анын керектөөсүн камсыздоого жардамы тиет деп ойлосо, демек, ага болгон мамиле оң калыптанат. Сезимдер дагы, муктаждыктар сыяктуу эле адам-

дарды укук ченемдүү аракеттерге же укук бузууларга түртөт. Себеби: сезим – чындыкты чагылдыруунун негизги формасы, өзүнүн муктаждыктарын канааттандырууга карата жасаган субъективдүү мамилесинин өз учурунда белгилеп кетчү шарт керектөөнүн дагы компоненттери бар;

а) керектөөнү сезген субъект; б) керектөөнүн объектиси в) объект менен субъектин ортосундагы активдүү аракеттер менен коштолгон байланыш. Мисалы: Ош шаарынын тургуну (субъект) жер тилкесин (объект) алууну көздөдү. Анын жер тилкесин алууга карата аракеттери аларды байланыштырып турат. Ушул мисалдын негизинде укуктук аң-сезимдин калыптануусун салыштыралы.

Эгерде, жаран жер тилкесин алуу шарттары жөнүндө мыйзамдар, башка ченемдик актылардын нормаларын билген учурда, аракеттерди ишенимдүү жасайт. А билбеген учурда аракеттерди ишенимсиз түрдө жасайт. Ал эми көптөгөн жарандар укуктук маалыматы жоктугунан укугун пайдалана албайт же укуктук кеңештерге муктаж.

Жогору аталган муктаждыктар адамдын аң-сезиминде келип түшкөн соң, ал кызыкчылык формасында чагылдырылат. Ал эми, керектөө менен ишмердиктин байланыштыргыч звеносу болуп мотив эсептелет.

Жыйынтыгында, муктаждык индивидге болгон мамилесинде объективдүү категория катары чыгат. Тагыраагы, коомдогу жаралган, сырттан келип түшкөн абал катары. Төмөндөгү формулага салууга болчудай: керектөө кызыкчылыктын объективдүү негизи болот; кызыкчылыктын негизинде мотив жаралат; максатка карата баалоо менен көз караш (башкаларга караганда канчалык бааланат), ошол максаттарга ички умтулуу. Демек, ошол укуктук чөйрөдөгү ички умтулуу укуктук аң-сезимдин калыптануусундагы чечүүчү кубулуш. Инсандын укуктук аң-сезимин өнүктүрүү үчүн муктаждыгын ишке ашырууга шарттарды түзүү шарт.

Укуктук ченемдик актылар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 18-бер. –Б., 2010-жылы 27-июнда жалпы элдик референдумда кабыл алынган.

Адабияттар:

1. Теория государства и права. / Под редакцией Бабаева В.К. –М., ЮРИСТЪ. 1999. 304- б.
2. www.monographies.ru>book>section
3. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. –М., 1999. 126-б.

Рецензент: к.ю.н., доцент Н.Ш. Кольсариева